

Andrzej Gładysz

<http://orcid.org/0000-0002-1625-1926>

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

andrzej.gladysz@kul.pl

DOI: 10.35765/pk.2022.3904.09

Dworzanie konni królowej Bony Sforzy wobec *curiensorum* króla Zygmunta I Starego (1518–1525)

STRESZCZENIE

Artykuł przedstawia skład osobowy grupy dworzan konnych Bony Sforzy zestawionych z wojskowym otoczeniem jej królewskiego męża. Na podstawie rejestrów popisowych dworzan i rachunków królewskich zidentyfikowano grupę dwudziestu osób, które można powiązać z otoczeniem królowej, poddając analizie okres ich służby, charakter i wielkość pocztu, z jakim ją podejmowali, oraz ewentualne ich zmiany w trakcie obecności w otoczeniu monarchini. Pokrótkie opisano również najważniejsze obowiązki podejmowane przez tę grupę, zwłaszcza w kontekście udziału dworu królewskiego w kampaniach wojennych przeciwko Tatarom i Turkom (1519 i 1524) oraz w wojnie pruskiej (1520–1521). Dokonano także zestawienia wpisów na temat składu *curiensorum* królowej w okresie pokoju. Przedstawiony szkic stanowi również przyczynek do przygotowania kompletnego zestawienia dworzan konnych włoskiej księżniczki na polskim tronie oraz gruntownej analizy jej światy w Polsce w latach 1518–1556, z uwzględnieniem roli królowej w procesie kształtowania nowożytnego dworu monarszego Rzeczypospolitej.

SŁOWA KLUCZE: dworzanie konni, królowa Bona Sforza, poczet, wojna pruska, walki z Tatarami

ABSTRACT

Queen's Bona Sforza's Mounted Courteers in Comparison to the Curiensorum of King Sigismund I the Old (1518–1525)

The article presents the composition of Bona Sforza's mounted courtiers, comparing them with the military escort of her royal husband. Based on the signature registers of courtiers and royal accounts, a group of twenty people was identified, who can be associated with the queen's entourage, analyzing their period of service, the character and size of the fellowships (*poczet*) which they commanded and their possible changes during their presence in the monarch's

Sugerowane cytowanie: Gładysz, A. (2022). Dworzanie konni królowej Bony Sforzy wobec *curiensorum* króla Zygmunta I Starego (1518–1525). © *Perspektywy Kultury*, 4(39), ss. 93–110. DOI: 10.35765/pk.2022.3904.09.

retinue. The most important duties undertaken by this group are also briefly described, especially in the context of the participation of the royal court in the military campaigns against the Tatars and Turks (1519 and 1524) on top of in the Prussian war (1520–1521). Moreover, entries were made about the composition of the queen's *curiensorum* during the period of peace. The presented sketch is also a contribution to the preparation of a complete list of the mounted courtiers of the Italian princess on the Polish throne and a thorough analysis of her entourage in Poland in the years 1518–1556, including her role in the process of shaping the modern royal court of the Republic of Poland.

KEYWORDS: mounted courtiers, queen Bona Sforza, fellowship (*poczet*), prussian war, fights against Tatars

Dwór królowych i kobiet z rodzin królewskich dopiero w ostatnich latach stał się przedmiotem szczegółowych badań. Otoczeniu żon Zygmunta Augusta przyjrzała się Agnieszka Marchwińska (2001; 2002; 2008), zaś świcie Anny Jagiellonki – Maria Bogucka (2009), która opracowała również jedną z biografii włoskiej księżniczki na polskim tronie i poruszyła kwestię roli dworu Bony Sforzy (1989; 2004). Badania te opierają się w znacznej mierze na dociekaniach przeprowadzonych przez Marka Ferencza dla dworu Zygmunta Augusta (1998), wykorzystywanych przez kolejnych badaczy instytucji dworu i świty monarszej, m.in. Józefę Olszówkę (2009) czy Agnieszkę Nalewajek (2011). Agnieszka Januszek-Sieradzka podsumowała dotychczasowe kierunki oraz wskazała wiele nowych problemów badawczych (2014).

W szeregu prowadzonych badań, dotyczących dworskiej asysty królowych, zgodnie podkreślano szczególną rolę grupy dworzan konnych, ustawicznie dbających o bezpieczeństwo królewskiej małżonki, wraz z dworzanami konnymi króla stanowiących stałą i wyćwiczoną rezerwę, którą monarcha mógł dysponować wedle potrzeb i uznania (Ferenc, 1998, s. 42–57; Gładysz, 2013b). Jakkolwiek w przypadku dworu królowej cechą wyróżniającą od otoczenia władcy była liczna obecność kobiet, to jednak większość urzędów piastowali mężczyźni (Borkowska, 2011, s. 189). Zgodnie z opisem Marcina Kromera, dwór królowej

składał się z chłopiąt pokojowych i dworzan, a w ich liczbie ma [królowa – A.G.] własnych pomocników czyli urzędników. Przede wszystkim marszałka dworu, który jest zwierzchnikiem wszystkich dworzan i nosi berło przed królową, gdy ukazuje się publicznie. Ma ochmistrzynię (...), kanclerza albo sekretarza – do jego obowiązków należy pisanie listów w imieniu królowej, pieczętowanie ich oraz odczytywanie kierowanych do niej i udzielanie odpowiedzi (...). Ma również swego podskarbiego, cześnika albo podczaszego, krajczego, podstolego, stolnika, kuchmistrza

i koniuszego, zawsze po jednym, tak samo kredencarza, opiekuna obrusów. Ich wszystkich król żywi, odziewa i opłaca (Kromer, 1977, za: Borkowska, 2011, s. 189).

Mimo istnienia dworów królowych, czy też córek królewskich w okresie wcześniejszym, prawdopodobnie dopiero śmierć Barbary Zápolyi 2 października 1515 r. i ponowne zaślubiny Zygmunta I z Boną Sforza, przybyłą do Krakowa 15 kwietnia 1518 r., wpłynęły na kolejny wewnętrzny podział i znaczący rozwój dworu (Bogucka, 1989). Obok najważniejszego dworu monarchy, strukturalnie odrębne otoczenie przydzielono królowej. Włoski orszak weselny Bony miał liczyć 287 osób, w tym 92 konnych, z których szacunkowo co najmniej połowa została w Polsce, a większość zapewne u boku patronki – rodaczki (Quirini-Popławska, 1973, s. 23).

Ochmistrem dworu Bony został kasztelan sochaczewski Mikołaj Wolski, kanclerzem Andrzej Krzycki, podczaszym Tomasz Lubrański, krajczym Jan Gruszczyński. Jak zaznaczył Jan Tadeusz Lubomirski, królowa miała własną chorągiew żołnierzy (Lubomirski, 1868, s. 55). W jej skład, zgodnie z ustaleniami dotychczasowej historiografii, miało wchodzić maksymalnie czternaście pocztów, m.in.: Taszyckiego, Zygmunta i Stanisława Ligęzów, Fabiana Wojanowskiego, Jana Starzechowskiego, Arnolfa Uchańskiego i Piotra Wiesiołowskiego (Cynarski, 1989, s. 77). Liczyła zatem nie więcej niż kilkadziesiąt koni, do których trzeba doliczyć służbę, czyli „kuchmistrzów, piekarzy, odźwiernych, łaziebników, piwniczego, masztalery, woźniców, sługę do srebra i hafciarkę” (Fuchs, 1908, s. 138).

Samodzielność królowej, również w zakresie zarządzania własnym otoczeniem, przyczyniła się do większej formalizacji strukturalnej dworu (jakkolwiek trudno jednoznacznie stwierdzić, czy rzeczywistej, czy tylko rachunkowej). Już w 1519 r., a szczególnie od połowy lat 20. XVI stulecia wyraźnie wydzielano grupę dworzan konnych królowej z całego dworu konnego, a w późniejszym okresie także zachowywano znaczenie liczebności pocztów jako punkt odniesienia dla zhierarchizowanej kolejności rejestrowania.

Proces formowania polskiej asysty militarnej Bony Sforzy rozpoczął się wraz z przyjazdem do Polski i poślubieniem Zygmunta I Starego (Bogucka, 2004, s. 25). Te ważne wydarzenia biograficzne zbiegły się w czasie z założeniem ksiąg zawierających rejestry popisowe dworzan ciężkozbrojnych i lekkozbrojnych, prowadzonych ze względną sumiennością od 3 lutego 1518 r. w Krakowie aż do przełomu 1525 i 1526 r. Ostatni wpis w „Księdze kopijników” dotyczy 21 marca 1526 r., zaś w „Księdze lekkozbrojnych” – 21 grudnia 1525 r.¹

1 AGAD, ASK, Oddz. 85, sygn. 13, passim; sygn. 14, passim. Autor artykułu wraz z dr hab. Agnieszką Januszek-Sieradzką przygotowuje obecnie edycję krytyczną obu ksiąg w ramach

W gronie ciężkozbrojnych odnotowano 11 dworzan konnych królowej. Na czele tej zbiorowości dostrzec można ochmistrza dworu Bony, Mikołaja Wolskiego. Zgodnie z wpisem w rejestrze rozpoczął on służbę 20 czerwca 1518 r.² w Krakowie z poczem ośmiokonnym (dwa konie kopijnicze dobre i sześć strzelczych dobrych). Kolejny popis odbył się 31 października 1519 r. również w Krakowie. Odnotowano wówczas identyczną liczbę zwierząt w poczie, spośród których cztery w 1521 r. zgłoszono w szkody. Gdy 28 października 1521 r. w Krakowie dokonano kolejnego wpisu do księgi, poczet zaprezentował się w uzupełnionym składzie (ponownie dwa konie kopijnicze i sześć strzelczych), przy czym w 1522 r. trzy ze zwierząt spisano w szkody. Ostatni wpis w rejestrze kopijników zawiera informacje o zmianie charakteru służby i przeniesieniu do spisu lekkozbrojnych, gdzie został popisywany 14 lutego 1524 r. w Krakowie w osiem wałachów dobrych³.

Pierwszym spośród przyszłych dworzan konnych Bony, odnotowanym w omawianym rejestrze, był Krajewski (prawdopodobnie identyczny z Janem Krajowskim), który stawił się 3 lutego 1518 r., „znowu” w trzy konie (dwa strzelcze dobre i jeden strzelczy), a zatem musiał rozpocząć służbę na dworze Zygmunta, by z czasem przejść do świty królowej. Już 14 czerwca oddał jednego z koni Mikołajowi Tomickiemu do masztalni królewskiej w Krakowie, uzyskując za niego wypłatę ze skarbu ziemskiego. Podczas kampanii pruskiej pozostawał zapewne w Krakowie, skoro to tam 25 maja 1520 r. zgłosił padnięcie kolejnego z koni, uzyskując zań odszkodowanie 4 października. W 1521 r. ponownie odnotowano go w Krakowie, gdzie w miejsce strzelczego stawił konia o większej wartości – strzelczego dobrego. Zapewne z trzykonnym poczem służył przez kolejne lata, skoro krakowski popis z 1523 r. wymienia w jego przypadku trzy konie strzelcze dobre⁴.

Dwa miesiące później, 4 kwietnia 1518 r., w Krakowie, popisyano Jerzego Tworkowskiego w dwa konie, przy czym pierwotnie były to konie strzelcze dobre. Warto nadmienić, że po niedatowanej podmianie pierwszego ze zwierząt zgłoszone zostało padnięcie obu koni (odpowiednio 25 maja 1519 r. i 4 maja 1520 r.), w których miejsce postawiono inne zwierzęta o podobnej specyfic⁵.

projektu 0469/NPRH5/H30/2017: „Epoka jagiellońska i jej dziedzictwo w I Rzeczypospolitej do 1795 roku”, kierownik projektu – prof. dr hab. Jan Szymczak.

2 Szereg podanych dat zostało zapisanych cyfrowo, za którego rozszyfrowanie uprzejmie dziękuję dr hab. Agnieszce Januszek-Sieradzkiej; por. Januszek-Sieradzka, 2021b, s. 38–49.

3 AGAD, ASK, Oddz. 85, sygn. 13, k. 227v–231v; sygn. 14, k. 116v–117.

4 AGAD, ASK, Oddz. 85, sygn. 13, k. 84v–85v.

5 AGAD, ASK, Oddz. 85, sygn. 13, k. 239v–240.

Formowanie polskiego otoczenia Bony Sforzy przebiegało systematycznie w kolejnym miesiącu 1518 r., gdy 22 maja w Krakowie z pocztem dwukonnym (obydwa konie strzelcze dobre) w grupie kopijników popisał się Mikołaj Korzeński⁶. Z kolei Wilhelm Jarocki rozpoczął dworską karierę 27 maja 1518 r. w Krakowie, gdy jako podstoli królowej Bony stawił się z pocztem liczącym trzy konie strzelcze dobre. Swój poczet popisał ponownie w Krakowie 12 października 1522 r., by 15 czerwca 1523 r. zgłosić w szkody jednego z koni⁷.

10 listopada 1519 r. w Krakowie do popisu z pocztem dwukonnym (oba konie strzelcze dobre) stawił się kolejny dworzanin, Czosnowski. Z rejestru wynika, że został skierowany z dworzanami konnymi króla na wojnę pruską, gdyż w Chojnicach 30 listopada 1520 r. zwiększono jego poczet do trzech koni (strzelczych dobrych). Po zakończeniu działań zbrojnych, wraz z przejściem dworu wojskowego na stopę pokojową, 21 lipca 1521 r., zmniejszono skład jego pocztu do dwóch koni, spośród których w końcu 1522 r. jednego dał w szkody. Zwierzę to zostało zapewne na bieżąco zastąpione innym (o czym brak bezpośredniej wzmianki), skoro 15 czerwca 1523 r. „przypisano jemu jeden koń na służbę ten, który tego dnia popisał, odkąd mu służba idzie na trzy konie”⁸.

Kolejnego dnia, 11 listopada 1519 r., w Krakowie z pocztem dwukonnym stawił się Andrzej Płocki. Zgłosił on szkodę jednego z koni „panu Tomickiemu” 9 stycznia 1521 r. w Krakowie, otrzymując ekwiwalent finansowy w marszu na sejm piotrkowski (4 października) i stawiając w Krakowie 16 października 1521 r. konia zastępczego, tego samego typu⁹.

Paweł Podskarbski odnotowany 11 maja 1521 r. prowadził „konie wielkie dwa”, jednak obydwa z nich określono jako strzelcze dobre. W sierpniu 1522 r. zastąpił jednego z nich wartościowym odpowiednikiem. Z kolei 24 kwietnia 1522 r. zgłosił „ochmistrowi królowej (...) iż mu zdechl” inny, za którego otrzymał wypłatę ze skarbu ziemskiego, 16 października 1523 r. w Krakowie w jego miejsce stawiając nowego konia, o tej samej wartości¹⁰.

Autor rejestru dworzan na koniach wielkich odnotował ponowny (niestety bez wzmianek o poprzednim) popis podczaszego królowej, Tomasza Lubrańskiego, z pocztem pięciokonnym 15 maja 1521 r. w Krakowie (koń kopijniczy dobry oraz cztery strzelcze dobre). Jeden z koni strzelczych

6 AGAD, ASK, Oddz. 85, sygn. 13, k. 243v.

7 AGAD, ASK, Oddz. 85, sygn. 13, k. 234v–235, 246v.

8 AGAD, ASK, Oddz. 85, sygn. 13, k. 64v–65.

9 AGAD, ASK, Oddz. 85, sygn. 13, k. 142v–143.

10 AGAD, ASK, Oddz. 85, sygn. 13, k. 241v–242.

został jeszcze 25 marca 1521 r. zgłoszony w szkody, a w jego miejsce stawiono wierzchowca o zbliżonych wartościach bojowych¹¹.

Dwa tygodnie później, 30 maja 1521 r., w Krakowie w poczet dworzan królowej wpisano Aleksandra Włocha, który stawiał się w dwa konie strzelcze dobre. Również w stolicy 16 kwietnia 1523 r. zwiększono jego poczet do trzech koni strzelczych dobrych¹².

Tego samego dnia w Krakowie zaciągnął się na służbę Wespazjan Włoch, który wiódł poczet czterokonny złożony z konia kopijniczego dobrego i trzech strzelczych dobrych¹³. Niestety, nie dysponujemy kolejnymi wzmiankami na temat służby żadnego z wymienionych Włochów na kartach rejestrów.

Nie jest pewne, że odnotowany w rejestrze dworzan służących na koniach wielkich Balcer Mączyński jest tożsamy z dworzaninem Bony zarejestrowanym w rachunkach z 1525 r. Przy założeniu, że to ta sama osoba, służbę rozpocząłby w Krakowie 21 września 1519 r. w trzy konie (kopijniczy dobry i dwa strzelcze dobre), by już 14 listopada podnieść wielkość pocztu do czterech koni (dodatkowy koń strzelczy dobry). Koń dopisany w listopadzie 1519 r. został 20 maja 1520 r. w Toruniu wymieniony na lepsze zwierzę o tej samej specyfice¹⁴. Byłby to wówczas drugi, obok Czosnowskiego, dworzanin konny monarchini służący w grupie kopijników, który wziął aktywny udział w działaniach podczas wojny pruskiej, uczestnicząc m.in. w walkach pod Wągrowcem we wrześniu 1520 r. i Chojnicami w ostatniej dekadzie listopada 1520 r. (Gładysz, 2014, s. 409; Gładysz, 2021a, s. 103–105; Januszek-Sieradzka, 2021b, s. 47–48).

Warto również wspomnieć o Janie Gruszczyńskim, uznawanym za krajczego królowej. Jest on notowany w grupie kopijników po raz kolejny („znowu”) 25 maja 1521 r. w Krakowie z poczem trzykonnym: fryz kopijniczy dobry i dwa strzelcze dobre. W Krakowie podnoszono jego poczet do czterech koni (13 lipca 1521), następnie do pięciu koni (1 lipca 1523) i wreszcie sześciu zwierząt (1 listopada 1523), co sprawia wrażenie wyjątkowo szybkiego awansu, zapewne dzięki protekcji. Na przestrzeni lat dokonywał licznych zgłoszeń szkód, choć żadna z nich wprost nie została opisana jako wojenna¹⁵.

Grupa dworzan konnych Bony Sforza odnotowanych w rejestrze lekkozbrojnych jest znacznie mniej liczna. Znaleźli się w jej składzie krewni ochmistrza Mikołaja Wolskiego.

11 AGAD, ASK, Oddz. 85, sygn. 13, k. 94v–95.

12 AGAD, ASK, Oddz. 85, sygn. 13, k. 259–259v.

13 AGAD, ASK, Oddz. 85, sygn. 13, k. 261v–262.

14 AGAD, ASK, Oddz. 85, sygn. 13, k. 276v–277.

15 AGAD, ASK, Oddz. 85, sygn. 13, k. 244v–245v.

Wawrzyniec Wolski stawił się 11 listopada 1519 r. w Krakowie z trzykonnym poczem: dwa wałachy dobre oraz bachmat dobry. Po równym roku, 11 listopada 1520 r., zgłosił padnięcie bachmata, a 30 maja 1521 r. jednego z wałachów. Gdy następnie w 1521 r. odnotowano ponownie jego poczet, składał się on z trzech wałachów dobrych, spośród których ostatni został zgłoszony w szkody 21 grudnia 1522 r. w Krakowie i wypłacony ze skarbu ziemskiego. Kolejna wzmianka o dworzaninie pochodzi z 29 września 1523 r., gdy w Krakowie w skład jego pocztu wchodziły dwa wałachy dobre oraz dobry koń turecki¹⁶.

We wspomnienie św. Michała 29 września 1523 r. służbę dworską w Krakowie wznowił również Andrzej Wolski, popisując trzy konie strzelcze dobre¹⁷.

Ciekawą kwestią jest związek z dworem królowej Bony dworzanina konnego chorążycza Starzechowskiego (Cynarski, 1989, s. 77; Kaniewska, 2004)¹⁸, odnotowanego w Bydgoszczy 17 listopada 1520 r. z poczem złożonym z czterech koni strzelczych dobrych, strzelczego i wałacha dobrego¹⁹. Może on stanowić kolejne potwierdzenie karier rodowych u boku włoskiej księżniczki na polskim tronie, skoro jego ojciec, Wojciech Starzechowski, był później zarządcą zamku królowej w Barze i administratorem tamtejszego starostwa (Plewczyński, 2004; Besala, 2012, s. 457, 465, 521). Również i senior rodu stawił się na wojnę pruską w Bydgoszczy, gdzie 15 listopada 1520 r. popisał aż dwadzieścia jeden koni, w tym: dwa kopijnicze dobre, trzy kopijnicze, siedem strzelczych dobrych, pięć wałachów dobrych, dwa strzelcze równe i dwa wałachy²⁰. Obydwaj zresztą należeli do grona cenionych dowódców swojej epoki (Plewczyński, 1985).

Dworzanie królowej zostali również odnotowani w rachunkach podskarbińskich. Ich szczegółowa analiza pozwala na ustalenie personaliów dworzan nienotowanych w rejestrach dworzan konnych (z zaznaczeniem, że równocześnie nie wszyscy odnotowani tam ludzie z otoczenia Bony zostali uwzględnieni w dokumentacji skarbowej). Z racji na wstępny charakter niniejszego szkicu skupiono się jedynie na rachunkach rejestrowych zawierających spisy dworzan konnych króla i królowej.

Dla omawianego okresu pierwszego odrębnego ujęcia obu grup dokonano 8 sierpnia 1519 r., a zatem sześć dni po klęsce poniesionej

16 AGAD, ASK, Oddz. 85, sygn. 14, k. 86–86v, 88.

17 AGAD, ASK, Oddz. 85, sygn. 14, k. 87.

18 Można przypuszczać, że chodzi nie o Jana, a o jednego z jego starszych braci, np. Wojciecha (towarzysza jazdy obrony potocznej) lub Salomona czy Mikołaja, zmarłych w stosunkowo młodym wieku, którzy nie dosłużyli się poważniejszych urzędów ani funkcji.

19 AGAD, ASK, Oddz. 85, sygn. 14, k. 244v–245.

20 AGAD, ASK, Oddz. 85, sygn. 14, k. 235v–237v.

z rąk Tatarów w bitwie pod Sokalem, w której uczestniczyła chorągiew nadworna. Lista zawiera 334 konie w 97 pocztach dworzan konnych króla (z czego 175 koni w 52 pocztach ciężkozbrojnych i 159 koni w 45 pocztach lekkich) oraz 28 koni w 8 pocztach królowej²¹. Dworzanie konni królowej stanowili zatem niespełna 8% pocztów i niespełna 8% koni całej grupy królewskich *curienses*.

Średnia wielkość pocztu nadwornego królowej wyniosła zaledwie 3,22 konia (przy 3,44 konia w grupie dworzan konnych króla). Skład liczebny poszczególnych pocztów był następujący:

Tabela 1. Zestawienie pocztów dworzan konnych Bony Sforza z sierpnia 1519 r. (oprac. własne)

Wielkość pocztu	Dworzanin prowadzący poczet
8 koni	Mikołaj Wolski
5 koni	Tomasz Lubrański
3 konie	Brosznik
	Andrzej Zapolski
	Krajowski
2 konie	Jerzyk Tworkowski
	Andrzej Płocki
	Korzeński

Trudno na tej podstawie jednoznacznie stwierdzać, czy dworzanie Bony uczestniczyli w starciu 2 sierpnia 1519 r., ale też nie można tego wykluczyć, przynajmniej dla przedstawicieli omawianej grupy, skoro w pocztach Mikołaja Wolskiego i Jerzego Tworkowskiego wykazano stratę konia strzelczego dobrego. Podobnie rzecz się miała w odniesieniu do Brosznika i Zapolskiego z pocztami trzykonnymi oraz pocztu dwukonnego Mikołaja Korzeńskiego, które później nie były już notowane. Czy zatem dworzanie ci nie sprawdzili się na służbie królowej, czy też może zginęli lub poszli w jasyr pod Sokalem, gdzie, jak wiadomo, strona polska poniosła dotkliwe straty, choć większości zbrojnych udało się wycofać (Plewczyński, 2011, s. 144–145)?

W kolejnych listach obrachunkowych, datowanych na okres wojny pruskiej, nie wydzielano dworzan królowej jako odrębnej grupy. Trudno ich również odnaleźć w zachowanych rejestrach hufca dworskiego pozostającego u boku króla w Toruniu czy też na listach wydzielanych z niego chorągwi nadwornych dowodzonych zwykle przez tzw. hetmana nadwornego, Wojciecha Sampolińskiego (Plewczyński, 1995–1996), marszałka

21 AGAD, ASK, Dz. 1, sygn. 49, k. 14v–18v.

nadwornego Piotra Kmitę Sobieńskiego (Kowalska, 1967–1968), czy też doświadczonego dworzanina Jana Dobrzykowskiego (Gładysz, 2021a, s. 105)²². Czy wobec powyższego można uznać, że byli nieprzydatni w walce? Raczej nie, skoro na potrzeby konfliktu z krzyżakami zaciągnięto poczty lekkiej jazdy prowadzone przez dworzan Jana (6 koni) i Wojciecha (21 koni) Starzechowskich, w przyszłości związanych z królową Boną, którym powierzono zapewne działania wywiadowcze lub prowadzenie wojny podjazdowej, typowej dla lekkiej jazdy. W działaniach wykorzystano również wybranych dworzan ciężkozbrojnych. Czosnowski wiosną 1520 r. został odnotowany w składzie hufca dworzan konnych w Toruniu (2 konie), zaś jesienią znalazł się w grupie wojsk nadwornych pod Wągrowcem i Chojnicami. Towarzyszył monarsze aż do końca działań wojennych, znajdując się (w trzy konie) na liście pocztów dworzan popisanych w Toruniu 21 kwietnia 1521 r., a zatem niedługo przed powrotem do Krakowa²³. Z kolei Balcer Mączyński (w cztery konie) do działań włączył się jesienią 1520 r., gdy wyruszył pod Wągrowiec i Chojnice, nabierając doświadczenia w hufcu dworskim aż do wiosny 1521 r.²⁴

Należy zaznaczyć, że skoro wedle przedstawionej dokumentacji źródłowej grupa dworzan konnych monarchini mogła jesienią 1520 r. liczyć ok. dziesięć pocztów, a dla czterech udowodniono aktywność w walkach z krzyżakami, blisko połowa konnicy nadwornej Bony, znalazła się na teatrze wojennym.

Powód nieobecności pozostałych dworzan konnych królowej wydaje się oczywisty. Była nim niewątpliwie potrzeba zapewnienia bezpieczeństwa oraz bieżących potrzeb i atrakcji ciężarnej królowej, która została w Krakowie, gdzie 1 sierpnia 1520 r. nad ranem urodziła królewskiego potomka, o czym wieść do Torunia przywiózł niezwłocznie wojewoda kaliski, Jan Zaremba z Kalinowy, z poczem zbrojnych (Sucheni-Grabowska, 2010, s. 14–15), w którego skład mogli wchodzić również dworzanie konni Bony. Uszczęśliwiony Zygmunt I natychmiast rozesłał gońców z radosną wiadomością do papieża Leona X, cesarza Karola V, króla czeskiego i węgierskiego Ludwika Jagiellończyka oraz dostojników kościelnych i świeckich (Cynarski, 2004, s. 17), ponownie z dużą dozą prawdopodobieństwa powierzając to zadanie, przynajmniej w części, wybranym dworzanom konnym.

Nieangażowanie pozostałych dworzan konnych Bony zostało również usankcjonowane. Zachowały się zwolnienia od obowiązku obsłużenia

22 AGAD, ASK, Dz. 1, sygn. 49, k. 34v–37; 39v–42, 44–44v, 45v–49, 49v–51, 51v–52v, 55v, 57v–58, 59v–61.

23 AGAD, ASK, Dz. 1, sygn. 49, k. 35v–36, 39v–41v, 45v–49, 51v–52v, 59v–61.

24 AGAD, ASK, Dz. 1, sygn. 49, k. 45v–49, 51v–52v, 59v–61.

wyprawy przeciwko krzyżakom wystawione w 1520 r. m.in. cześnikowi królowej, Tomaszowi Lubrańskiemu, czy jej pokojowcowi i dworzaniowi, Andrzejowi Płockiemu (Gładysz, 2014, s. 398–399).

Niekompletne dane dotyczące walk z najazdami tureckim i tatarskim latem 1524 r. pozwalają przypuszczać, że król miał do dyspozycji 497 koni w 104 pocztach, przy czym 60 pocztów ciężkozbrojnych liczyło 285 koni, zaś 44 lekkie – 212 koni. Średnia wielkość pocztu nadwornego dla całej grupy oscylowała wokół 4,78 konia, świadcząc o podjętych na dworze przygotowaniach do spodziewanego najazdu. Gdy 4 grudnia 1524 r. dworzanie królewscy zgłaszali poniesione straty, trzy wałachy dobre „zgłosił w szkody” ochmistrz Mikołaj Wolski, dwa konie strzelcze dobre Wilhelm Jarocki, po jednym strzelczym dobrym Wespazjan Włoch i Andrzej Wolski²⁵. A zatem z dużą dozą prawdopodobieństwa można przypuszczać, że wzięli oni aktywny udział w toczonych walkach.

Tabela 2. Zestawienie pocztów dworzan konnych Bony Sforza z 28 września 1525 r. (oprac. własne)

Wielkość pocztu	Dworzanin prowadzący poczet
8 koni	Mikołaj Wolski
5 koni	Tomasz Lubrański
4 konie	Wespazjan Włoch
3 konie	Wawrzyniec Wolski
	Andrzej Wolski
	Krajowski
	Aleksander Włoch
	Maciejowski
2 konie	Paweł Podskarbski
	Mączyński
?	Czosnowski

Kolejny rejestr pochodzi z jesieni 1525 r. Ponownie dworzanie konni zostali sklasyfikowani w trzech grupach według kryterium rodzaju wierzchowców: *curiensorum* króla na koniach wielkich (287 koni w 63 pocztach) i na wałachach (165 koni w 40 pocztach) liczący łącznie 452 konie w 103 pocztach (średnio 4,39 konia w poczcie) oraz dworzanie konni królowej²⁶. Na tę ostatnią grupę według listy z 28 września 1525 r. złożyło się 36 koni w 10 pocztach (średnio ok. 3,6 konia w poczcie, dodatkowo

25 AGAD, ASK, Dz.1, sygn. 57, k. 4–6.

26 AGAD, ASK, Dz.1, sygn. 57, k. 22–26v.

poczet Czosnowskiego o nieustalonej wielkości, który stracił jednego konia strzelczego dobrego). Można ją zatem szacować na niespełna 10% pocztów i 8% koni. Jej obsadę przedstawiono powyżej (tab. 2).

W kolejnych tygodniach formację zasilili trzykonny poczet Jarockiego, a poczet Czosnowskiego uzupełniono również do trzech koni, co 12 grudnia 1525 r. dało łącznie 42 konie w 12 pocztach. Średnia wielkość pocztu wyniosła 3,5 konia. Przy uwzględnieniu dworzan konnych monarchy (ponad 550 koni w 128 pocztach) można wyliczyć, że poczty dworzan królowej stanowiły ok. 9% pocztów z 7% koni. Skład liczebny poszczególnych pocztów był następujący:

Tabela 3. Zestawienie pocztów dworzan konnych Bony Sforza z 12 grudnia 1525 r. (oprac. własne)

Wielkość pocztu	Dworzanin prowadzący poczet
8 koni	Mikołaj Wolski
5 koni	Tomasz Lubrański
4 konie	Wespazjan Włoch
3 konie	Wawrzyniec Wolski
	Andrzej Wolski
	Krajowski
	Jarocki
	Czosnowski
	Aleksander Włoch
	Maciejowski
2 konie	Paweł Podskarbski
	Mączyński

Szczęśliwie zachowane, skrajne (w stosunku do rejestrów popisowych dworzan służących kopijniczo i na koniach lekkobrojnych) rachunki podskarbskie dotyczące dworzan konnych królowej Bony Sforzy pozwalają stwierdzić, że o ile stopniowo grupa rozrastała się (od 28 koni w 8 pocztach po 42 konie w 12 pocztach), to jednak wciąż pozostawała w wyraźnej dysproporcji względem *curiensorum* Zygmunta Starego.

Warto również wspomnieć o pośrednim wpływie królowej Bony na dworzan konnych męża, odbywającym się za pośrednictwem jej fraucymeru, wydawanego za mąż za dworskie rycerstwo, które w ten sposób wchodziło w orbitę wpływów włoskiej monarchini (Besala, 2012, s. 350)²⁷,

27 By wymienić choćby ożenki Gabriela Morawca z Beatrice Roselli czy Stanisława Lubomirskiego z Laurą Efreem.

a także jej trosce o indygenaty dla włoskiej świty, bez których prestiżowa służba w charakterze dworzan konnych nie byłaby możliwa (o cudzoziemcach w grupie dworzan konnych szerzej: Januszek-Sieradzka, 2021c; Gładysz, 2021b).

Zestawienie przeanalizowanej dokumentacji źródłowej w postaci rachunków królewskich oraz rejestrów popisowych pozwala na wstępne nakreślenie przebiegu służby poszczególnych dworzan konnych w orszaku Bony Sforzy.

Tabela 4. Dworzenie konni Bony Sforza w świetle dokumentów skarbowych 1518–1525 (oprac. własne)²⁸

Lp.	Dworzanin-towarzysz	Rok i wielkość pocztu							
		1518	1519	1520	1521	1522	1523	1524	1525
1.	Jan Krajowski	3	3	+	+	–	3	–	3
2.	Jerzyk Tworkowski	2	2	+	+	–	–	–	–
3.	Mikołaj Korzeński	2	2	–	–	–	–	–	–
4.	Wilhelm Jarocki	3	–	–	–	3	–	–	3
5.	Mikołaj Wolski	8	8	–	8	+	–	8	8
6.	Tomasz Lubrański	–	5	–	5	–	–	–	5
7.	Brosznik	–	3	–	–	–	–	–	–
8.	Andrzej Zapolski	–	3	–	–	–	–	–	–
9.	Andrzej Płocki	–	2	–	+	–	–	–	–
10.	Balcer? Mączyński	–	3>4	+	–	–	–	–	2
11.	Czosnowski	–	2	3	2	+	3	–	3
12.	Wawrzyniec Wolski	–	3	+	3	+	3	–	3
13.	Wojciech Starzechowski	–	–	21	–	–	–	–	–
14.	Jan Starzechowski	–	–	6	–	–	–	–	–
15.	Paweł Podskarbski	–	–	–	2	+	+	–	2
16.	Gruszczyński	–	–	–	3>4	–	5>6	+	+
17.	Aleksander Włoch	–	–	–	2	–	3	–	3
18.	Wespazjan Włoch	–	–	–	–	–	4	–	4
19.	Andrzej Wolski	–	–	–	–	–	3	–	3
20.	Bernard ? Maciejowski	–	–	–	–	–	–	–	3

28 Na podstawie: AGAD, ASK, Oddz. 85, sygn. 13–14; AGAD, ASK, Dz. 1, sygn. 49; 57; 58. W tabeli podano liczbę koni popisanych w rejestrze lub liście obrachunkowej w danym roku, + odnosi się do zmian dotyczących zwierząt w poczcie pozwalających potwierdzić służbę dworzanina w danym roku, > zwiększenia pocztu w danym roku, – symbolizuje brak adnotacji, które nie zawsze muszą oznaczać przerwanie lub zakończenie służby.

Na przestrzeni lat 1519–1525 w gronie dworzan konnych związanych z królową opisano 20 osób, z pocztami wahającymi się od 2 do 8 koni na stopie pokojowej i od 2 do 21 koni w czasie konfliktu. Wyłączając ze statystyk zaplanowaną wojnę pruską, można również zaobserwować z wpływem lat stopniowy wzrost liczby oraz wielkości pocztów.

Szczegółowa analiza rejestrów dworzan konnych służących na koniach ciężkozbrojnych i lekkich pozwoliła dostrzec w otoczeniu królowej Bony prawidłowość typową dla *curienses* Zygmunta I. Grupa dworzan konnych w okolicznościach wojennych rozrastała się w dwojaki sposób. Z jednej strony było to zwiększenie stanów liczebnych pocztów dworzan będących uprzednio w służbie, z drugiej zaś zaciąganie nowych pocztów, niejednokrotnie zapewne tylko na potrzeby kampanii zbrojnej, skoro nie były one później odnotowywane.

Zwierzęta, które „dawano w szkodę”, czyli wykreślano z rejestru wskutek śmierci lub podupadnięcia na zdrowiu w służbie, co do zasady nie były ofiarami toczonych walk, a przede wszystkim wypełniania pokojowych obowiązków, jak choćby służby gończej, towarzyszenia małżonce monarchy i przemarszów z jej orszakiem dworskim. Zgłaszane straty były stosunkowo sprawnie regulowane poprzez wypłatę określonej kwoty, zwykle ze skarbu ziemskiego. Stawki odszkodowań pozostawały niezmiennie w zasadzie do końca panowania Jagiellonów. Wynosiły odpowiednio 18 florenów za konia kopijniczego dobrego, 11 florenów za kopijniczego równego, strzelczego dobrego i husarskiego dobrego, 7 florenów za wałacha dobrego i strzelczego równego, a 5 florenów za wałacha równego (Marchwińska, 2008, s. 86; Bołdyrew, 2016).

Istotne wydają się również personalia osób, którym przedstawiano opisywane straty, jako że byli to swoiści gwaranci prawidłowości opisywanych operacji finansowych. W przypadku dworzan konnych Bony Sforzy udało się zidentyfikować następujących: król lub osoba występująca w jego imieniu („z rozkazania króla jego miłości”), tj.: ochmistrz królowej (Mikołaj Wolski), podskarbi (Mikołaj Szydłowiecki), marszałek dworu (Piotr Kmita Sobieński), koniuszy (Mikołaj Tomicki). Odnotowano również przypadki, gdzie zawarto jedynie informację o oddaniu konia w szkody lub oddaniu do królewskiej masztalni, a zatem pod kuratelę Tomickiego.

Analizując udział dworzan konnych królowej Bony Sforzy w działaniach zbrojnych dworu jej męża oraz stany osobowe *curiensorum* pozostających u boku monarchini podczas kampanii, a także zestawiając rejestry dworu z okresu pokoju, można dostrzec, że militarne otoczenie króla i królowej tworzyło strukturalnie tę samą grupę, skoro dworzanie byli

spisywani wspólnie w rejestrach kopijników i lekkobrojnych. Z kolei formalnie, od strony organizacyjnej, tworzyli odrębne środowiska, przy czym dworzanie królowej stanowili nie więcej niż 10% z ogólnej liczby pocztów, obejmując nie więcej niż 8% całości konnicy nadwornej. Głównym zadaniem *curiensorum* królowej była ochrona monarchini, w związku z czym rzadziej planowano ich wykorzystanie w kampaniach militarnych, podczas których Bona, co do zasady, pozostawała w Krakowie. Tym niemniej, zestawione w niniejszym tekście przekazy źródłowe o charakterze skarbowym i rejestrowym, wzajemnie się uzupełniając, pozwoliły potwierdzić udział niektórych z dworzan konnych w kampaniach wojennych, a także ich realne wykorzystanie w boju.

Było to zwykle wynikiem nagłych okoliczności, w których dochodziło do niespodziewanych inkursji w granice Królestwa Polskiego. Wówczas, podobnie jak w przypadku *curienses* króla, dworzanie konni królewskiej małżonki byli traktowani jako wyćwiczony odwód wojskowy, którym monarcha dysponował wedle uznania i potrzeb, dobierając, zapewne z pomocą właściwych doradców, liczebność i skład chorągwi złożonych z dworzan do zadania, jakie zamierzano im powierzyć. Sposób wykorzystania dworzan w omawianym zakresie chronologicznym w niczym nie odbiegał od lat wcześniejszych czy okresu późniejszego, gdy wobec nagłych najazdów używano chorągwi sformowanej z wyselekcjonowanych dworzan jako odwodu złożonego z zawodowych wojskowych, z uwzględnieniem asysty królowej (Gładysz, 2011; Gładysz, 2013a). Podobnie w przypadku wyjazdów patronki, to na jej dworzanach konnych spoczywał obowiązek zapewnienia bezpieczeństwa Sforzy, z którego wywiązywali się bez poważniejszych zarzutów.

Niespełna siedem lat funkcjonowania najważniejszej i najbardziej prestiżowej grupy dworzan Bony Sforzy, w trakcie których u boku królowej znajdowało się 4–13 pocztów dworzan konnych (łącznie odnotowano ich 20) liczących 15–48 koni, może posłużyć jako punkt odniesienia dla okresu formowania dworów kobiet zasiadających na tronie polskim w czasach panowania syna Włoszki. Elżbieta Habsburżanka w latach 1543–1545 miała u swego boku 10–13 pocztów liczących 42–54 koni (łącznie w rejestrach pojawiło się 14 dworzan). Barbarze Radziwiłłównie w latach 1548–1551 asystowało 15–17 pocztów z 83–90 końmi (razem 18 dworzan). Z kolei w latach 1553–1566 u boku Katarzyny Habsburżanki przewinęło się łącznie 23 dworzan konnych – 6–16 pocztów liczących 37–83 koni (Marchwińska, 2008, s. 80–85). Formowane po 1562 r. otoczenie Anny Jagiellonki liczyć miało 70 osób, w tym gronie niewątpliwie było co najmniej kilku dworzan konnych (Bogucka, 2009, s. 95–97).

Niniejszy szkic niewątpliwie nie wyczerpuje zagadnienia służby wojskowej dworzan Bony Sforzy. Wiele kwestii pozostaje otwartych, by

wymienić choćby pochodzenie etniczne czy społeczne dworzan konnych królowej, ich drogę dworskiego awansu, przepływ między dworem monarchini i jej małżonka oraz późniejsze kariery w administracji państwowej czy wojsku. Na szczegółowe badania oczekują również konie, z którymi dworzanie stawiali się do służby u boku patronki. Wszystkie te kwestie odnoszą się do omówionego powyżej okresu sprawowania władzy, ale promieniują na kolejne lata, zwłaszcza po 1530 r., gdy przy dworze królowej powstała kolejna formalna struktura dworska, otoczenie młodego króla Zygmunta Augusta z marszałkiem Piotrem Opalińskim na czele.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

AGAD, ASK – Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Skarbu Koronnego:
Dz. 1. Rachunki Królewskie, sygn. 49, 57, 58.
Oddz. 85. Rejestry Popisowe Wojska Koronnego, sygn. 13, 14.

Źródła drukowane

Kromer, M. (1977). *Polską, czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie*, przeł. S. Kazikowski, wstęp i oprac. R. Marchwiński. Olsztyn: Pojezierze.

Opracowania

Besala, J. (2012). *Zygmunt Stary i Bona Sforza*. Poznań: Zysk i S-ka.
Bogucka, M. (1989). Bona a rola dworu monarszego w Polsce jako centrum kulturalno-obyczajowego 1518–1548. W: M. Bogucka (red.), *Tryumfy i porażki. Studia z dziejów kultury polskiej XVI–XVIII w.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 97–120.
Bogucka, M. (2004). *Bona Sforza*, wyd. 2. Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
Bogucka, M. (2009). The Court of Anna Jagiellon: Size, Structure and Functions. *Acta Poloniae Historica*, 99, 91–105.
Böldyrew, A. (2016). *Equus Polonus. Koń w wojsku polskim w XVI wieku*. Piotrków Trybunalski: Marland.
Borkowska, U. (2011). *Dynastia Jagiellonów w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
Cynarski, S. (1989). Dwór królewski w Krakowie za ostatnich Jagiellonów. W: J. Małecki (red.), *Kraków w dobie Renesansu. Materiały z sesji naukowej*

- z okazji dnia Krakowa w roku 1986. Kraków: Wydawnictwo i Drukarnia „Sukcesja”, 75–84.
- Cynarski, S. (2004). *Zygmunt August*, wyd. 3. Wrocław: Ossolineum.
- Ferenc, M. (1998). *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”.
- Fuchs, F. (1908). Ustrój dworu królewskiego za Stefana Batorego. W: *Studia historyczne wydane ku czci Prof. Wincentego Zakrzewskiego*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 33–172.
- Gładysz A. (2011). Jedna, czy dwie chorągwie nadworne Zygmunta I w kampanii mołdawskiej 1509 r.? W: B. Międzybrodzki i in. (red.), *Na z góry upatrzonych pozycjach*. Zabrze: Infortedititions, 93–103.
- Gładysz, A. (2013a). Dworzanie Zygmunta I w wojnie z Mołdawią (1530–1532). W: J. Gładysz, D. Lipska i A. Gładysz (red.), *Spes in virtute, salus in victoria. Materiały z „IX Ogólnopolskiej Konferencji Studentów Historyków Wojskowości”*, Lublin – 10 grudnia 2011. Zabrze: Infortedititions, 58–76.
- Gładysz, A. (2013b). Militarne aspekty funkcjonowania dworu królewskiego ostatnich Jagiellonów. Stan badań i ich perspektywy. W: A. Januszek-Sieradzka (red.). *Ad perpetuam rei memoriam. Jagiellonowie i ich czasy w historiografii polskiej XVI–XXI wieku*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, 37–57.
- Gładysz, A. (2014). *Służba wojskowa dworzan Zygmunta I Starego (1507–1548)*. Lublin: mps pracy doktorskiej w Archiwum Uniwersyteckim KUL.
- Gładysz, A. (2020). Rejestr dworzan konnych Zygmunta I Starego wysłanych do walki z Krzyżakami pustoszącymi Mazowsze na przełomie lipca i sierpnia 1520 roku. *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, nr 4, 172–190. DOI: 10.32089/WBH.PHW.2020.4(274).0006
- Gładysz, A. (2021a). udział dworzan konnych Zygmunta I Starego w działaniach zbrojnych podczas ostatniej wojny z Zakonem Krzyżackim. W: W. Gieszczyński, N. Kasperek i J. Maroń (red.), *Wielkie wojny w Prusach. XIII–XX wiek*. Olsztyn: Oficyna Retman, 97–123.
- Gładysz, A. (2021b). Courtiers of Foreign Origin amongst the Horse Courtiers of King Sigismund I the Old in 1518–1526. Part Two: Significance of „Other” Courtiers in Military Activities of the Royal Court in 1519–1521 in the Light of Signature Registers of the Horse Courtiers. *Przegląd Historyczny*, 112, z. 2, 377–395.
- Hryniewicz, M. (1986). *Na zygmunto wskim dworze*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Januszek-Sieradzka, A. (2014). Dwory polskich królowych w XVI stuleciu. Stan badań i postulaty badawcze. W: B. Czwojdrak i A. Januszek-Sieradzka (red.), *Curia regis, curia reginalis. Dwory królewskie w średniowiecznej Europie Środkowej – stan badań i postulaty badawcze*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, 73–89.

- Januszek-Sieradzka, A. (2021a). Udział konnicy nadwornej króla Zygmunta Starego w wojnie pruskiej (1519–1521) w świetle źródeł podkarpackich. W: R. Panfil i A. Dobry (red.), *Regnum defenso ense in aliis teo stricto. Królestwa bronię dobytym mieczem i osłaniam skrzydłami. Malbork w Prusach Królewskich*, t. 1: *Prusy Królewskie i Malbork w okresie staropolskim (1454–1772)*. Malbork: Muzeum Zamkowe, 40–57.
- Januszek-Sieradzka, A. (2021b). Kalendarz świąt i cyzjojan w datowaniu we wczesnonowożytnej dokumentacji wojskowo-skarbowej (na przykładzie rejestrów pocztów nadwornych z lat 1518–1525). *Saeculum Christianum*, 28, z. 1, 38–49. DOI: <https://doi.org/10.21697/sc.2021.28.1.3>
- Januszek-Sieradzka, A. (2021c). Courtiers of Foreign Origin amongst the Horse Courtiers of King Sigismund I the Old in 1518–1526. Part One: Whether or Not, and How to Examine the National/Ethnic Attachment of the Royal Courtiers? *Przegląd Historyczny*, 112, z. 2, 363–375.
- Kaniewska, I. (2004). Starzechowski Jan h. Nieczuja (ok. 1507–1567). W: A. Romanowski (red.), *Polski Słownik Biograficzny*, t. 42. Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Societas Vistulana, 384–387.
- Kowalska, H. (1967–1968). Kmita (Sobieński, Sobiński) Piotr z Wiśnicza h. Szreniawa (1477–1553). W: E. Rostworowski (red.), *Polski Słownik Biograficzny*, t. 13. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 97–100.
- Lubomirski, J.T. (1868). *Trzy rozdziały z historii skarbowości w Polsce 1507–1532*. Kraków: nakładem autora.
- Marchwińska, A. (2009). *Królewskie dwory żon Zygmunta Augusta. Organizacja i składy osobowe* (Rocznik TN w Toruniu 92, z. 1). Toruń: Towarzystwo Naukowe.
- Marchwińska, A. (2001). Początki dworu królowej Barbary Radziwiłłówny. *Przegląd Bydgoski*, 12, 43–59.
- Marchwińska, A. (2002). Rejestr dworu królowej Barbary (1548–1551). *Studia Źródłoznawcze*, 30, 81–102.
- Nalewajek, A. (2011). Na królewskim dworze Jana Olbrachta. *Roczniki Humanistyczne*, 59, z. 2, 41–77.
- Olszówka, J. (2009). „Ludzie rycerscy, dworscy i uczeni” na polskim dworze króla Aleksandra Jagiellończyka. W: A. Januszek-Sieradzka (red.), *Curia Jagiellonica. Studia z dziejów dworu i kultury dworskiej w XV–XVI wieku*. Lublin–Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, 45–70.
- Pajewski, J. (1930). *Stosunki polsko-węgierskie i niebezpieczeństwo tureckie w latach 1516–1526* (Rozprawy Historyczne TNW, t. 9, z. 3). Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Pajewski, J. (1932). *Węgierska polityka Polski w połowie XVI wieku (1540–1571)*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.

- Plewczyński, M. (1985). *Żołnierz jazdy obrony potocznej za panowania Zygmunta Augusta. Studia nad zawodem wojskowym w XVI w.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Plewczyński, M. (1995–1996). Sempoliński (Sampoliński) Wojciech h. Nałęcz (zm. przed III 1526). W: H. Markiewicz (red.), *Polski Słownik Biograficzny*, t. 36. Warszawa–Kraków: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk; Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej, 249–250.
- Plewczyński, M. (2004). Starzechowski Wojciech h. Nieczuja (zm. 1556). W: A. Romanowski (red.), *Polski Słownik Biograficzny*, t. 42. Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Societas Vistulana, 390–393.
- Plewczyński, M. (2011). *Wojny i wojskowość polska XVI wieku*, t. 1: *Lata 1500–1548*. Zabrze: Infotedititions.
- Przedziecki, A. (1868–1872). *Jagiellonki polskie w XVI. wieku. Obrazy rodziny i dworu Zygmunta I. i Zygmunta Augusta Królów Polskich*, t. 1–5. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Quirini-Popławska, D. (1973). *Działalność Włochów w Polsce w I połowie XVI wieku na dworze królewskim, w dyplomacji i hierarchii kościelnej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sucheni-Grabowska, A. (2010). *Zygmunt August. Król polski i wielki książę litewski 1520–1562*. Kraków: Universitas.

Andrzej Gładysz – historyk i muzykolog, dr nauk humanistycznych (2015), adiunkt w Katedrze Instrumentologii Instytutu Nauk o Sztuce Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II oraz Pracowni Wojskowo-Historycznej Instytutu Historii KUL. Swoje zainteresowania badawcze koncentruje na historii wojskowości staropolskiej oraz militarnych aspektach funkcjonowania dworu królewskiego w okresie renesansu, a także historii organów i działalności organmistrzów na terenach południowej Polski. Autor ponad 100 artykułów i haseł encyklopedycznych z zakresu historii wojskowości, historii muzyki oraz geografii historycznej. Członek redakcji „Przeglądu Historyczno-Wojskowego”.